

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ"

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра "Психология"

МИРЯНА ЙОВАНОВСКА СТОЯНОВСКА

***„ПРОМЕНИ В ЛИЧНОСТНИЯ ПРОФИЛ НА
ОБУЧАВАЩИ СЕ В ПСИХОТЕРАПИЯ СТУДЕНТИ“***

Миряна Йовановска Стояновска

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

за присъждане на образователна и научна степен “доктор”
Област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки,
Професионално направление: 3.2 Психология;
по Възрастова и педагогическа психология

Научен ръководител:

доц. д-р Русанка Манчева

БЛАГОЕВГРАД, 2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра "Психология" при Философски факултет на ЮЗУ "Неофит Рилски" – Благоевград на 04.04.2018 година

В съдържанието си дисертационната работа включва увод, три глави, заключение, приноси и 5 приложения.

Текстът е в обем от 120 страници, в който са включени 22 таблици и 9 графики. Цитираната литература обхваща 130 заглавия, на български и английски език.

Защитата на дисертацията ще се състои на 22.06.2018 г от 12 ч. в зала 1210Б, Първи корпус на ЮЗУ "Неофит Рилски" - Благоевград пред научно жури.

Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на катедра „Психология“ на трети етаж, Първи корпус на ЮЗУ "Неофит Рилски" – Благоевград

Увод

Психотерапията е отваряне на нови пространства в живота, на нови перспективи, възможности и разширяване на хоризонтите. Тя води човека към съзнанието за съществуването му в момента и увеличава бдителността в даден момент. Психотерапията е прозорецът към нещо ново и модел на поведение и мислене, които излизат от рутината и стереотипа. Помага на човека да премахне навиците си от повторението на предишните житейски истории.

Тя е научно обоснован метод, който предполага усвояване на знания, придобиване на умения за провеждане на психотерапевтичен процес, както и постоянно усъвършенстване на придобитите компетенции. В обучителния процес по психотерапия са включени: методи и техники на психотерапевтичния процес и терапевтичната връзка и тяхното взаимодействие; анализират се въпроси, свързани с ефективността на психотерапията, резултатите от психотерапията, видовете психотерапии за преодоляване на психологични трудности; избор на метод в съответствие с потребностите на клиента, факторна обусловеност на успеха от психотерапията. Важен елемент в търсенето на положителен ефект от прилагането на психотерапията са не само професионалните умения на психотерапевта, но и неговите личностни характеристики. Личността на терапевта е тази, която пряко влияе върху ефективността и протичането на психотерапевтичния процес, на отделните етапи в него, както и ефектите върху клиента. Знанията не са достатъчни за постигането на положителни резултати. Като вид професионална активност е съчетание от подходящи личностни характеристики и професионални умения. Те предават смисъл на „автентичния личностен терапевтичен стил“. Това определя необходимостта от повишаване на професионалния подбор и подготовка на психотерапевтите. Този проблем, за територията на Република Македония, недостатъчно е проучен. Знанията и уменията могат да бъдат измерени и контролирани, чрез създаване на професионални стандарти, но една огромна, недостатъчно контролирана и неизследвана зона е личността на психотерапевта.

Глава I. Теоретична част.

1.1. Исторически преглед на психотерапията като професионална дейност.

За първи път терминът "психотерапия" се използва в края на XIX век от английския лекар Даниел Хък Тъкър. В книгата, която публикува през 1872 г. "Илюстрации за въздействието на размазването върху тялото", в една от главите се предлага описание на лечебно взаимодействие, използващо социално оторизирани методи в серия от контакти, които главно включват думи, действия и ритуали за форми на убеждаване и реторика. Това е първото обяснение за форма на лечение, което е по-различно от медикаментозното.

Незабележимо психотерапията се превръща от форма на лечение в нещо много по-голямо – във философско търсене и намиране на истинските стойности в живота. Тя предлага отговор на въпросите кой съм аз, какво е моето място във вселената, кое наистина може да ме направи цялостен, къде се крие истинското щастие, какво са смъртта и животът, кои са дарбите ми и как мога да ги проявя в живота си, имам ли избор и кой е правилният, какво е личната свобода?

1.2. Видове психотерапия

Количеството на психотерапевтичните подходи е огромно. Променящите се социално-психологични реалности, както и научните такива, водят до промяна и в съдържанието, обхвата и насочеността на формите за оказване на психологична помощ. Познати са: когнитивна психотерапия, поведенческа и когнитивно-поведенческа психотерапия, междуличностна психотерапия, стратегическа или системна психотерапия, подпомагаща или опитна психотерапия, групов психотерапия и консултация. Терапевтичните методи, признати от Европейската асоциация по психотерапия (ЕАП) включват:

- Телесна терапия-. Тя се основава на пряка или непряка работа с личността на клиента като съществено възплъщение на психичния, емоционалния, социален и духовен живот.

- Биоенергийна психотерапия –фокусираща се върху телесната експресия на несъзнаваното чрез мимиките, движенията, гласа и дишането на клиента.

- Биосинтеза. Биосинтезната терапия интегрира физическото съществуване, психическото преживяване и духовната същност.

- Хипнотерапия. Тя е една от най-старите форми на психотерапия и включва група от техники, които могат да се използват за изследване на психодинамиката на клиента, което насърчава решението за разрешаване на конфликти, за да се повиши целостта на егото.

- Интегративна терапия. Нейната цел е да улесни интегрирането на личността, което повишава качеството на личността в интрапсихичното, междуличностното и социалното пространство.

- Терапия, съсредоточена върху движението. Тази терапия се фокусира върху осъзнаването на усещанията в тялото на клиента.

Нервно-лингвистична психотерапия (NLPt)В центъра му е откриването на спецификата на личностните взаимоотношения (локализирант се системите на общуване по начин, по който се използват метафори в тях) (Bandura A.,1971).

- Психо-органичен анализ. Психоорганичният анализ (РОА) е разработен през 70-те години на миналия век като синтез на психоанализата и телесната психотерапия.

- Психоаналитична психотерапия. Целта на този вид терапия е да излекува някои симптоми като открие дълбоките причини за появата им. Анализ на биоенергията – психотерапия. За разлика от психоанализата, която се фокусира главно върху фантазиите, мислите и мечтите като основен израз на несъзнаваното, биоенергията-психотерапия отдава голямо значение на външния, телесен израз на клиента, което се проявява чрез жестове, мимикрия, глас и дишане.

- Позитивна психотерапия. Тя се основава на дълбинно психологичния психотерапевтичен подход, създаден от Носрат Песешкиан, включващ терапевтично лечение за индивиди, двойки и семейства, ориентирано към техните ресурси. Психосинтеза. За основател на психотерапевтичната техника се определя Роберто Асаджиоли,който я определя като реконструкция на личността (психосинтеза) Процесът на психосинтеза се адаптира към индивидуалните нужди и условия на всеки човек.

- Клиент-центрираната терапия е един от основните подходи в консултирането и психотерапията, който е създаден и формулиран от Карл Роджърс още през 1940

година. В основата на психотерапията е разбирането на К.Роджърс , че положителният, оптимален психологически климат между психотерапевта и клиента спомага за развитие в клиента на ресурси за себепознание, за промяна на възгледите за себе си и другите, за генериране на цел в живота и поведението.

1.3. Развитие на психотерапията в Република Македония

Психотерапията, като професионална дейност, започва да се развива в Република Македония, след като се подготвят специалисти, завършващи психология с насоченост към работа с клиенти. Понастоящем около 98% от психотерапевтите са с психологично образование. Работата им се ръководи от Закона за психологическата дейност, приет през 2005 година, където психотерапията е включена като една от професионалните дейности на психолога. Създадена през 2007 година е и Психологическа камера, формирана на основата на закона, а членовете и са специалисти, завършили сертифицирано обучение по психотерапия. Психологическата камера издава лицензи за правото, относно извършване на психологическа дейност –психотерапия. В настоящия момент в Република Македония, в съответствие с изискванията на Европейската асоциация по психотерапия (ЕАП) се реализира обучение в четири типа психотерапия: Гещалт терапия, Семейна системна психотерапия, Психодрама и психотерапия и Транзакционен анализ. Институтите за гещалт терапия са членове на Европейската асоциация по гещалт терапия (ЕАГТ). Институтът за семейна терапия е член на Европейската асоциация за семейна терапия: (ЕФТА). Институтът за трансакционен анализ е член на Европейската асоциация за трансакционен анализ (ЕАТА), Училищата за психодрама са членове на Федерацията на европейската психодрама за организация на обучение (ФЕПТО).

1.4. Същност на гещалт терапията

Гещалт терапията е начин за разбиране и описване на човешкия опит. Тя има за цел да повиши осведомеността за творческите възможности на личността. Тя е хуманистичен метод на психотерапия, който има холистичен подход към човешкия опит, като подчертава индивидуалната отговорност и осъзнаване на настоящите психологични и физични нужди, предлага подкрепа за процеса на контакт и така творчески и естетически насърчава осведомеността, присъствието и растежа на личността

1.5. Системна семейна терапия

Семейната терапия се основава на теорията за семейните системи, създадена от Мъри Боуен (Bowen M., 1996). В основата е развитието, че хората са неразделни от техните мрежи от взаимоотношения. Индивидите не могат да съществуват изолирани от тези мрежи. Подобно на други психоаналитици, по онова време, Мъри Боуен се интересува от създаването на други алтернативни научни методи за лечение на човешкото поведение.

1.6. Психодрама

Психодрамата се определя като драматизация, предназначена да предизвика катарзис и социална промяна на един или повече участници, от чиято околна история се абстрахира терапевтът. Психодрамата е действие и творчески психотерапевтичен подход, който работи с човешки проблеми, чрез провеждането на драма и ролева игра.

1.7. Транзакционен анализ

Транзакционният анализ (ТА) е психологична теория, която дава методологично наименование на психотерапевтичен метод, който творчески обединява когнитивните и психоди намично ориентирани психотерапии. За негов основоположник се смята американският психиатър и психотерапевт Ерик Бърн.

1.8. Професионални характеристики на психотерапевта

Европейската асоциация по психотерапия (ЕАР), на свое заседание в Москва през 2013 година, приема списък с основните професионални компетенции на психотерапевтите, които впоследствие се конкретизират за всеки вид психотерапия. Обосновава се необходимостта психотерапията да се приеме като професионална дейност, която обхваща специфично отношение към клиента, към колегите и други лица, съобразяване със законите на държавата, в която работи. Включва се провеждане на редовни наблюдения от психотерапевтични срещи и съхранение на данните от тях. Психотерапевтите непрекъснато повишават професионалния си капацитет, за да увеличат знанията и разбирането си за хората и себе си. Свободата да действат е в тяхната отговорност да бъдат: компетентни, да работят в интерес на своите клиенти, колеги и всички останали и да бъдат внимателни в прилагането на умения. Поради вида на работата, която вършат, те могат да променят живота на другите и носят отговорността за последиците от своите действия. За да ограничат негативните

последствия постоянно повишават професионалните си компетенции чрез обучение и самонаблюдение.

1.8.1. Професионална пригодност на обучаващите се в гещалт терапия

Важен елемент в реализирането на гещалт терапията е професионалната подготовка и компетенции на тези, които я реализират. Тяхното съдържание е вписано в Европейската асоциация за гещалт терапия. Всеки гещалт терапевт създава баланс от професионални способности и личностни характеристики. Тяхната уникална интеграция дава живот на професионалния терапевтичен стил. В основата му са особеностите на професионалната дейност на психотерапевта. Съгласно стандартите на Европейска асоциация по гещалттерапия (EAGT) и Европейска асоциация по психотерапия (EAP) обучението се състои от минимум 1450 часа, включващи: 600 часа теория и методология, проведени по преживелищен начин; 150 часа супервизия; 400 часа клинична практика; 250 часа личен терапевтичен опит; 50 часа по лично предпочитание (участия в гещалт конференции, семинари, лекции, презентации и други).

1.8.2. Професионални компетенции на фамилните психотерапевти

Фамилна терапия е съвременно психотерапевтично направление, насочено към използване на ресурсите на семейната система за преодоляване на клинични симптоми, проблемно поведение или друг вид прояви на страдание на индивида. Европейската асоциация по фамилна терапия (EFTA) регламентира обхвата на професионалните компетенции на фамилните терапевти и семейните консултанти. Прието е дори термините семейна терапия и фамилна терапия да се използват като синоними. Независимо от това в практиката си всеки фамилен терапевт се отличава с уникален стил, който включва елементи от няколко школи в рамките на един основен подход. Затова системното обучение по фамилна терапия включва изучаване, осмисляне и прилагане на терапевтични методи от основните школи в психологията

1.8.3. Професионални компетенции на психодрама - терапевти

Психодрама терапевтът, придобива професионални знания и компетнции след обучение, което се осъществява в съответствие със стандартите и критериите, приети от Федерацията на Европейските организации за обучение по психодрами (FEPTO), както и минималните стандарти за обучение (MTS) насоки и насърчаване на научните изследвания. Процесът на обучение преминава през три етапа:

1. Първи етап - собствен опит, обхващаш 250 академични часа.
2. Втория етап включва Първо обучително ниво. Обхватът от 600 часа.
3. Третия етап - Второ обучително ниво- включва 600 академични часа групова психодраматична работа и супервизия, продължаваща около 2-2.5 години.

1.8.4. Професионални компетенции на транзакционния аналитик, практикуващ психотерапия

Процесът на усвояване на знания и умения за работа с транзакционен анализ, както и придобиването на професионални компетенции се регламентира от Европейската асоциация по транзакционен анализ (ЕАТА). Обучението обхваща 2000 часа, които са разпределени: 750 часа работа с клиенти, 600 часа професионално обучение, 150 часа супервизия, от които 75 часа с човек с квалификация PTSTA, СТА обучител или TSTA, който е член на ЕАТА, ИТАА или FТАА , 40 часа работа с водещия супервайзор

1.8. 5. Професионални компетенции, обект на обучение, определени от Европейската асоциация по психотерапия

Европейската асоциация по психотерапия (ЕАР), през 2013 година, успешно приключва първа фаза на проект "Основни компетенции на европейския психотерапевт". Идентифицират се основните компетенции на психотерапевтите и формите, чрез които се придобиват. Втората фаза включва конкретизация относно формите и развитието на специфични компетенции, отнасящи се до различните видове психотерапия.

1.9. Психологична структура на професията психотерапевт

В основата на всяка професия стои определена личностна активност и специфична дейност. Професията е една от най- активните форми на взаимодействие между човека и трудовата му дейност. За научно обосноваване на контакта между личността и

трудова дейност се използва анализа на професията. (Манчева Р.,2016) Чрез него се показват основните характеристики на професията в зависимост от: съдържанието, предмета, средствата и условията на труда. Елемент на анализа е и нейната психологична страна, включваща описание на производствената среда, организационната и трудова култура на присъстващите в нея, както и измеренията на личностната активност, до нивото на незаплаха за психичното и физичното и здраве.

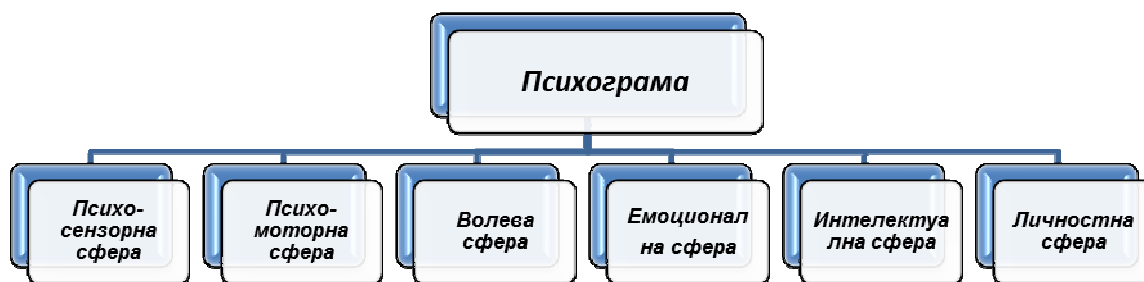

Фигура 1.1. Схема на психологическата структура на професията

Най-общо психологичната структура на професията психотерапевт, съотнесена с психичното в личността, се свежда до синтеза от психични свойства и качества на личността, формирани на основата на професионалните функции и придобити познания за функциите на вида психотерапия.

1.9.1. Психично-професионална пригодност за професията психотерапевт

Обхвата на съдържателната страна на изискванията за изпълнение на професията „психотерапевт“ включва създаването на структуриран личностно-психичен профил. Чрез него връзката професия - психична структура на личността придобива цялостност. Съдържанието се представя чрез психограма, даваща информация за онези елементи на психичното, които са решаващи за изпълнението на професията. Голяма част от тях имат биологичен, генетичен характер, но други се придобиват в процеса на общуване и възрастово израстване. Към последните се отнасят и професионално-значимите качества. Показателите за пригодността включват обосноваването на една организирана структура от относително самостоятелни индивидуални психични качества, предопределящи възможността на личността както за успешно обучение и изпълнение, така и за непрекъснато личностно и професионално усъвършенстване

Фигура 1.2. Структура на психограмата

Почти всички видове психотерапия включват развиване на терапевтични взаимоотношения, общуване и диалог, и работа за преодоляване на проблемни мисли или поведения.

1.9.2. Личностен профил на психотерапевта

От това, което се изисква и предписва от Европейска асоциация на гесталтотерапията, Европейската асоциация за семейна терапия, Европейската асоциация за транзакционен анализ Федерация на европейските организации за обучение на психодрама и Европейска асоциация за в документите за компетенциите на психотерапевтите и практическите кодекси, може да се състави личностен профил на психотерапевта на основата на създадената идея за психограма. Личностните черти са предпочитаната страна в описанието на професионалните компетенции. Тези му черти го определят като: приятна за общуване личност, която е асертивна, емпатийна и отворена към проблемите на хората, търсеца тяхното решение и разрешение чрез личностния потенциал на клиента и общуването му с другите хора.

1.10. Обучение по психотерапия

Статутът на Европейската асоциация по психотерапия предвижда, психотерапевтичното обучение да се провежда на няколко нива: начално, напреднало, квалифицирано и научно ниво. Всяко образователно ниво се сертифицира и дава правоспособност на придобилото я лице. Процесуалността на психотерапевтичното обучение включва: теория, личен опит (работа със себе си) и практика под наблюдение. По време на обучението се придобиват знания, съответстващи на

различните психотерапевтични процеси. Съществуват нормативни изисквания относно правото на участие в обучението. Поставя се условието за наличие на предварителна професионална квалификация в областта на хуманитарните и социални науки. Това важи за всички обучаващи организации, които са членове на Европейската асоциация за психотерапия (ЕАП) и те хармонизират своя статут и програми за обучение с нея

1.11. История на психотерапията и обучението на специалисти-психотерапевти в Република Македония

Историята на психотерапията в Македония започва в края на 80-те години. По това време Македония е все още в рамките на Социалистическа федеративна република Югославия. Днес в Република Македония има четири гещалт института:

1. Гещалт институт "Център за човешки отношения" с ръководител Биляна Копрова, медицински психолог и гещалт терапевт и организационен психолог Благоица Ризовска, гещалт терапевт.

2. Гещалт център, воден от Емилия Стоименова Цаневска, психолог, гещалт терапевт и доктор по здравна психология. Институтът е член на Европейската асоциация за психотерапия (EAGT).

3. Гещалт институт, „Аспекти“ който води Снежана Андреева психолог, магистър по клинична психология и Лидия Попчев - психолог. Институтът е член на Европейската асоциация по гещалт терапия.

4. Гещалт институт „Взаимодействие“, воден от Каролина Костадиновска, клиничен психолог и гещалт психотерапевт, Анна Поп Ризова, психолог, гещалт психотерапевт, Андомахи Наумовски, психолог, доктор по клинична психология и гещалт психотерапевт. Институтът е кандидат за членство в Европейската асоциация по гещалт терапия. Появата на тези образователни институции, отговаря на обективната социална потребност, свързана с нарастването на интереса към психотерапията като професия и отвореността на хората към търсенето на подобен вид услуга.

1.11.1. Проблемни зони в обучението

Всяка образователна институция за обучение по гешалттерапия, семейна системна терапия, психодрама и транзакционен анализ в Република Македония се придържа към предписаните стандарти за обучение от Европейските институции. Психотерапията, като професионална дейност в Македония, е на повече от 27 години, но досега няма проучвания в тази област или ако има те са свързани единствено с публикуване на статии, в които се споделя професионален опит или резултати от проведено персонално изследване. Настоящата разработка е първи опит да се анализира съдържанието на обучителния процес, чрез влиянието му върху личностните измерения на професионалните компетенции, на обучаващите се в психотерапия студенти.

Глава II. Изследователски дизайн на проведено психологично изследване

2.1. Цел на изследването

Анализът на данните от литературата за важните фактори, влияещи върху резултатите от психотерапията, дава основа за научна цел на изследването да се определи влиянието на образователния процес върху личността на обучаващите се в психотерапия. Доказването на факта, че образователният процес засяга промени в личността, емоционалната интелигентност, емпатичната способност, комуникативните умения, поставя необходимостта от по-нататъшни научни изследвания, за измерване ефективността на обучението по психотерапия в Република Македония.

2.2. Задачи на изследването

За да се постигне крайната цел на изследването и за да се проверят възникналите хипотези, се създават два типа задачи: организационни задачи и изследователски задачи.

2.2.1. Организационни задачи

1. Проучване на литературата, свързана с психотерапията, психотерапевтичния процес, компетентността на психотерапевта, ефектите от психотерапията, професионалният профил на психотерапевта.

2. Създаване на условия за реализиране на естествен експеримент с избор на участници в него.

3. Организиране на всеки един от етапите за реализиране на експеримента и изследваните лица, които участват в него.

4. Избор на подходящи психологични въпросници за получаване на данни, обезпечаващи провеждането на експеримента и анализа на резултатите от него.

5. Разработване на материали за установяване на социално-психологичния и образователен статус на изследваните лица.

6. Реализиране на психологичното изследване и експеримента в подходящо за изследваните лица време.

7. Вземане на разрешение, от руководителите на учебните заведения в които се обучават студенти за провеждане на експеримента.

8. Организация за обработката на получените резултати и определне на статистическата им значимост.

9. Спазване на морално-етичните норми при провеждане на експеримента и отчитане на резултатите от него.

10. Разработване на анкетен лист за събиране на социално-демографските данни за изследваните лица.

2.2.2. Изследователски задачи

1. Изследване на личностните характеристики на изследваните лица, включващи комуникативни умения, емоционална интелигентност и емпатия.

2. Изследване влиянието на образователния процес върху личностните характеристики като цяло

3. Определяне границите на разлика в резултатите от изследването на личността и показателите за една година.

4. Изследване влиянието на процеса на обучение върху комуникативните умения на студентите.

5. Изследване влиянието на процеса на обучение върху емпатията

6. Изследване влиянието на процеса на обучение върху емоционалната интелигентност.

7. Търсене на връзка между комуникативните умения, емпатията и емоционалната интелигентност

8. Доказване статистическата значимост на промяната, като резултат от проведения естествен експеримент.

2.3. Хипотези на изследването

На базата на така формулираните цел и задачи повдигнахме следните хипотетични предположения, основаващи се на научната теза.

Научна теза: Обучението в психотерапия положително влияе върху профила на личността, комуникативните умения, емоционалната интелигентност и емпатийните способности на обучаващите се.

Основна хипотеза: Предполагаме, че образователният процес по психотерапия оказва влияние върху профила на личността, променя нивото на комуникативните умения, емоционална интелигентност, способността за емпатия на обучаващите се в психотерапия студенти.

Хипотеза 1: Обучаващите се в психотерапия студенти след една учебна година в психотерапевтична образователна група имат по-ниско ниво на агресия, невротизъм и по-високо ниво на екстроверсия, откритост към опита, осъзнаване.

Хипотеза 2: Предполагаме, че образованието за психотерапия при студентите, които редовно посещават образователна група за психотерапия, подобрява комуникативните им умения.

Хипотеза 3: Предполагаме, че едногодишно редовно посещение в образователна група за психотерапия повишава способността за разпознаване, разбиране, изразяване, регулиране и управление на емоциите.

Хипотеза 4: Предполагаме, че едногодишно посещение в образователна група за психотерапия повишава нивото на емпатия с отрицателни и позитивни емоционални състояния, докато няма промяна в емпатията като социална роля и емоционални реакции, причинени от емпатия.

2.4. Изследвани лица

За реализиране на целите, поставените задачи и потвърждаване на хипотезите, включени в психологичното изследване и проведения експеримент, са включени групи от изследвани лица, психолози от различни психотерапевтични групи на обучение. Общата извадка е от 124 обучавани, които са конкретни участници в проведения експеримент. След една година при отчитане на резултатите отпадат 11 респонденти, поради настъпили значителни промени в личния им живот: брак, раждане на дете, отказ от участие.

Таблица 1. Разпределение на изследваните лица по психотерапевтични модалности

Форми на психотерапия	Брой на изследваните лица
1. Гещалт психотерапия	50
2. Системна семейна терапия	24
3. Психодрама психотерапия	36
4. Транзакционен анализ	3
Общо	113

Поради факта, че всички изследвани лица се обучават в основния курс по психотерапия, формата на психотерапия не е включена в изследването като променлива.

2.5. Процедура за реализиране на експеримента

Психолого-педагогичният експеримент се реализира в три етапа: на първоначалния етап се провежда психологична диагностика за установяване на личностния капацитет, включващ получаване на резултати за социално статусните позиции на изследваните лица, нивото им на емпатия, налични комуникативни умения, ниво на емоционална интелигентност. Вторият етап е същинската част на експеримента и включва процес на обучение на студенти по психотерапия за една учебна година (2 семестъра) и в края на обучението се реализира третият етап включващ ретестуване. Ефектът от експеримента се установява след отчитане на резултатите.

2.6. Методи за събиране на данни от изследването и психологичния експеримент

2.6.1. Анкетен лист

За целите на дисертационното изследване се създаде анкетен лист. Чрез него се получава информация за пола, възрастта, нивото на образование, семейното положение и вида психотерапия, която се изучава в момента. При констатиращия етап на експеримента анкетният лист се допълни с информация за събитията, които са се случили в живота на изследваните лица за периода на обучение.

2.6.2. Психологически въпросници

2.6.2.1. Въпросник за изследване на личността (NEO -PIR) на Пол Коста и Робърт Макрей

NEO PI-R е тест, който е международно признат стандарт за оценяване на личността. Въпросникът NEO PI-R измерва пет основни личностни черти, както и шест аспекта, които определят всяка черта. Въпросникът дава петмерен модел на личността, в който всяко измерение на човека дава широки категории личностни черти. Въпросникът е стандартизиран за македонското население от д-р Емилия Стойменова Цаневска (2005). Резултатите при стандартизацията включват: 1. За Невротизъм : коефициент на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа = ,731. 2. За

Екстравертност: коефициент на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа = ,782. 3. Откритост към нови преживявания: коефициент на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа = ,860. 4. Хармонизация: коефициент на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа = ,852. 5. Отговорност: коефициент на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа = ,799.

2.6.2.2. Въпросник за комуникативни умения

Автор на въпросника е А.А. Леонтиев, поместен в „Психологични тестове“, том 2, редактирана от А.А. Карелин, Москва през 1999 година. За това проучване беше проведено пилотно проучване. Надеждността на този въпросник: Коефициент на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа = ,876

2.6.2.3 Въпросник за емоционалната интелигентност (компетентност) UEK-45

Авторите на този въпросник са Майер и Солоуей, а по-късната версия е на I. Taksic, който подготви съкратената версия като UEK-45.¹ Респондентите оценяват своите способности в областта на емоционалната интелигентност на Ликъртова скала. Този подход е характерен за изследване на самосъзнанието и е релевантен в това, че хората обикновено се държат в съответствие със собственото си убеждение за способностите, които притежават. Надеждността на този въпросник за трите скали за самооценка на способностите на коефициента на вътрешна съгласуваност на скалата Кронбах Алфа: 1. Възможността за възприемане и разбиране на емоциите (Cronbach's Alpha е = ,816). 2. Възможност за изразяване и назоваване на емоциите (Cronbach's Alpha е = ,848). 3. Възможност за регулиране и управление на емоциите (Cronbach's Alpha е = ,752)

2.6.2.4. Въпросник за емпатия

Авторите на този въпросник са Генц, Смедеревац, Мировиц, Коловиц,(2007), Въпросникът е поместен в книгата „Оценяване на психологически и психопатологични явления“, под редакцията на Miklos Biro, Snezana Smederevik, Zdenka Novovik, Център за практическа психология в Белград. Въпросникът за готовност към емпатия на ЕМИ (Генц, Смедеревац, Мировиц, Коловиц, 2007) е предназначен да обхване по-широк кръг от преживявания, които могат да включват емпатична реакция. Съдържа 42

---

¹ Катица Ласковик Грбин, Ана Пророковиќ, Вераљ Чубела, цЗвездана Пенезик , (2002), Збирка психолошких скала и упитника, Свезак 1, Филозофски факултет у Задру

елемента с оценка по петстепенна скала от Ликъртов тип. Въпросникът има 4 основни подскали. Надеждността на скалата по Кронбах Алфа за този въпросник: 1.. Емпатия с отрицателни емоции (Cronbach's Alpha = ,840) 2. Емпатия с положителни емоции (Cronbach's Alpha = ,861) 3. Емпатия като социална роля (Cronbach's Alpha = ,891) 4. Емоциоаналните реакции провокирани от емпатията (Cronbach's Alpha = ,891) .

2.6.3.Методи за обработка на получените данни.

Данните се обработват със статистическата програма SPSS- 20 и са изпълнени следните статистически процедури: средно аритметично, стандартно отклонение, най-висок и най-нисък резултат.

T-тестът се използва за доказване на нормалното разпределение. Той оценява дали резултатите от две групи имат статистически различия.

Глава III. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ПСИХОЛОГИЧНО ИСЛЕДВАНЕ

В тази глава се представят резултатите, получени от двата етапа на изследването и експеримента и статистическата обработка на тези резултати

Описание на извадката

3.1. Възраст

Независимо, че не е включена като променлива характеристиката която е значима за извадката е възрастта. В изследването респондентите жени са на възраст от 20 до 37 години. Общата средна възраст на жените в извадката е 28,5 години, докато мъжете са на възраст между 22 и 35 години. Общата им средната средна възраст е 29 години.

Таблица 3.1. Резултати от разпределението на изследваните лица по пол

Пол	Възраст в години	Средна възраст
Жени	20 - 37	28.5
Мъжи	22 -35	29

Разликата между средната възраст на мъжете и тази на жените, участващи в експеримента е половин година. Това показва, че една от променливите, за която се смята, че може да засяга резултатите от проучването, е балансирана, което повишава надеждността на получените резултати. Тенденцията жените да бъдат представени повече в образователните терапевтичните групи е факт, който е феномен на цялата психотерапевтична област в Република Македония. Подобна тенденция се установява и при конгреси, симпозиуми или семинари в Европа и по света. Това е тема, за която често се говори и се споменава преобладаващо присъствие и в психотерапевтичната практика на жени като обучавани и като обучаващи.

Таблица 3.2. Разпределение на изследваните лица по пол

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Мъже	29	25,7	25,7	25,7
Жени	84	74,3	74,3	100,0
Общо	113	100,0	100,0	

Образование. Всички респонденти са с висше образование и завършена академична подготовка по специалност „Психология“.

Фигура 3.1. Разпределение на изследваните лица, участващи в експеримента

Формата на психотерапия в съществен елемент от избора на участниците в експеримента, тъй като определя социалната и професионална нагласа на изследваните лица

Статистически показатели за скалите за измерване на личностните характеристики по NEO-PI-R

Таблица 3.3. Резултати от скалите за измерване на личностните характеристики по NEO-PI-R относно статистическото изкривяване- при първото тестване

NEO - P - R	N	Min	Max	Mean	Std. Dev.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. Error	Stat.	Std. Error
Екстравертност	113	79	113	95,82	6,413	(,232)	,227	(,381)	,451
Невротизъм	113	59	129	89,59	14,875	,444	,227	,130	,451
Откритост	113	79	142	123,59	12,036	(,952)	,227	1,830	,451
Насочване към другите	113	80	125	107,31	9,439	(,373)	,227	(,278)	,451
Съвестност	113	84	134	103,77	10,629	,609	,227	,383	,451

Резултатите за личностните характеристики, от прилагането на петфакторния модел на личността, дава информация за факторните показатели: невротизъм, екстравертност, насоченост към другите, откритост и съвестност. Данните, получени от въпросника NEO-PI-R са нормално разпределени. Отклонението преминава към нормалните граници от 1 до -1. За всички получени резултати те са включена в границите на статистическата грешка. Изключение прави субскалата на "Откритост" където изкривяването възлиза на $sk = -0,952$, а наклонът възлиза на $kr = 1,830$. Размерът на изкривяването (на статистическата значимост) не е толкова голямо, за да има основание за отхвърляне на резултатите и се възприема като приемливо. Статистическите показатели за въпросника NEO-PI-R при първото тестване са представени в Таблица 3.3

Статистически показатели за скалите за измерване на личностните характеристики по NEO-PI-R - при второто тестване

Таблица 3.4. Резултати от скалите за измерване на личностни характеристики по NEO-PI-R относно статистическото изкривяване - при второто тестване

NEO-PI-R	N	Min	Max	M	Std. Dev.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. E	Stat.	Std. E
Екстравертност	113	78	113	95,75	6,484	(,267)	,227	(,300)	,451

Невротизъм	113	58	129	89,20	15,096	,441	,227	,056	,451
Откритост	113	80	145	124,24	12,076	(,913)	,227	1,782	,451
Насочване към другите	113	81	124	107,94	9,296	(,423)	,227	(,237)	,451
Съвестност	113	85	135	104,26	10,685	,624	,227	,420	,451

При повторното тестване NEO - PI- R се използва отново, за да се определи дали след една година редовни посещения в образователна група и процес на формиране на професионални умения за психотерапия са настъпили промени в личностните характеристики на студентите. Резултатите, получени при NEO-PI-R-retest, също са нормално разпределени. Отклонението преминава към нормалните граници от 1 до -1. При субскалата „откритост“ отново се показва резултат от $sk = 0.913$, и резултат на $kr = 1.782$. Това изкривяване се разпознава като приемливо, защото размерът на кривината не е много голям, за да отхвърлят резултатите.

Статистически показатели за въпросника за комуникационни умения

Таблица 3.5. Стойности за статистическата грешка при измерването на комуникативните умения

	N	Min	Max	M	Std. Dev.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std.Err	Stat.	Std.Err.
Комуникативни умения	113	39	95	60,40	12,732	,448	,227	(,102)	,451

Резултатите за промяна в комуникативните умения, получени в двата етапа на експеримента показват, че промяна в тях съществува. Статистическите резултати за възможното отклонение от обективността на резултатите са в границите на статистическата грешка, която определят адекватността на процедурата и получените изследователски данни.

Статистически показатели от въпросника за комуникативни умения при второто тестване

След преминаване на времето за формиране, чрез учебното съдържание на комуникативни умения, след една година е направено повторно тестване. Въпросникът за комуникативните умения, на всички изследвани лица, е отново представен. С повторното тестване се определи дали настъпва положителна промяна във владенето на комуникативни умения при изследваните лица, което е част от тяхната професионална и психична пригодност за работа като психотерапевти. Повторното тестване също така показва, че възможното отклонение на резултатите е в рамките на статичната грешка.

Таблица 3.6. Стойности за статистическата грешка при измерването на комуникативните умения - ретест

	N	Min	Max	Mean	Std.Dev.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. Err.	Stat.	Std. Err.
Комун. умения РТ	113	45	96	65,06	11,484	,488	,227	,057	,451

Статистически показатели на въпросника за емоционална компетентност

Таблица 3.7. Статистически показатели за емоционална компетентност – първи етап

Емоционална Компетентност	N	Min	Max	M	Std.D.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std.Er	Stat.	Std.Er.
ЕКРВ	113	43	70	57,81	6,924	(,160)	,227	(,653)	,451
ЕКИН	113	41	75	60,42	8,334	(,014)	,227	(,418)	,451
ЕКРУ	113	49	74	61,43	5,840	,328	,227	(,217)	,451

забележка: **ЕКРВ**-емоционална компетентност като разбиране и възприемане на емоциите, **ЕКИН** - емоционална компетентност като изразяване и назначаване на емоциите, **ЕКРУ** - емоционална компетентност като регулиране и управляване на емоциите

За целите на формирация експеримент е използвана съкратена версия на УЕК-45, с три субскали за самооценка на възможностите: а) възприемане и разбиране на емоции, б) изразяване и именуване на емоции, в) регулиране на емоциите. Статистическите резултати за възможно отклонение от нормалността на резултатите е

в границите на статистическата грешка, което доказва адекватност на процедурата и надежност на получените изследователски данни.

Статистически показатели на въпросникът за тестване на емоционална компетентност при повторното тестване

Процесът на формиране на умения за емоционална компетентност е от съществено значение за професионалната работа на психотерапевта. Статистическите показатели при процедурата на ретест показват че имаме нормално разпределение на получените резултати, защото Skewness и KURTOZIS са в диапазона от 1 до -1

Таблица 3.8. Статистически показатели за емоционална компетентност – ретест

Емоционална компетентност	N	Min	Max	M	Std. Dev.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std.Err	Stat.	Std.Err
ЕКРВ РТ	113	45	73	59,33	6,547	(,029)	,227	(,683)	,451
ЕКИН РТ	113	49	79	63,30	7,528	,330	,227	(,712)	,451
ЕКРУ РТ	113	49	75	61,73	5,968	,317	,227	(,202)	,451

забележка: **ЕКРВ**-емоционална компетентност като разбиране и възприемане на емоциите, **ЕКИН** – емоционална компетентност като изразяване и назначаване на емоциите, **ЕКРУ** – емоционална компетентност като регулиране и управляване на емоциите

Статистически показатели от въпросника за емпатия

Емпатията е основен елемент на положителното човешко общуване. Нейните измерения подпомагат процеса на взаимодействие и стимулират свободното изразяване на мнение, споделяне на преживявания, както и търсене на разбиране. В професионалната активност на психотерапевта емпатията придобива освен професионални и социални и чисто човешки измерения. Въпросник за готовността за емпатия (ЕМИ) има субективни основи, обхваща широк спектър от преживявания, които съставляват емпатийната реакция по време на терапевтичния процес.

Таблица 3.9. Статистически показатели за емпатия при първото тестване

Емпатия	N	Min	Max	M	Std.D.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std.E	Stat.	St.Er

ЕО	113	23	65	41,56	8,563	,282	,227	,420	,451
ЕП	113	41	70	58,51	7,155	(,303)	,227	(,757)	,451
ЕСП	113	24	40	34,82	4,481	(,659)	,227	(,582)	,451
ЕР	113	23	35	31,02	3,027	(,784)	,227	,460	,451

забележка: ЕО - емпатия с отрицателни емоции, ЕП - емпатия с положителни емоции, ЕСП - емпатия като социална роля, ЕР - емоционална реакция провокирана от емпатия

Статистическите резултати показват минимална възможност за отклонение от обективността на резултатите в границите на статистическата грешка, което определя адекватност на процедурата и получените изследователски данни. Разликата по отношение на измеренията на готовността за емпатия при първото тестване и ретестът на същата група изследвани лица допълнително е установено чрез статистическата процедура - Т тест. Насочеността на търсената промяна е в четири посоки: промяна след процеса на обучение на емпатията, свързана с отрицателни емоции (скръб, страх, срам); емпатия с позитивни емоции и склонност да се изпитват положителни емоции от останалите участници в интеракцията; емпатията като социална роля, която показва склонност да отговори на на проблемите и нуждите на другите хора и готовността човек да поеме роля на съветващ; емоционални реакции, провокирани от емпатия включително показатели на емоционална ангажираност в ситуации в които друга личност е застрашена и прибегва до склонност да реагира с ярост или някаква подобна емоция, заради усещането си за безсилие.

Статистически показатели на въпросника за емпатия при повторното тестване

Таблица 3.10. Статистически показатели за емпатия - ретест

Емпатия	N	Min	Max	M	Std. Dev.	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. Error	Stat.	Std. Error
ЕО - РТ	113	24	64	41,20	8,477	,326	,227	,153	,451
ЕП - РТ	113	41	71	58,88	7,081	(,345)	,227	(,662)	,451
ЕСП - РТ	113	25	43	35,23	4,490	(,498)	,227	(,697)	,451
ЕР - РТ	113	22	36	31,01	3,060	(,690)	,227	,513	,451

забележка: ЕО - емпатия с отрицателни емоции, ЕП - емпатия с положителни емоции, ЕСП - емпатия като социална роля, ЕР - емоционална реакция провокирана от емпатия. РТ - ретест.

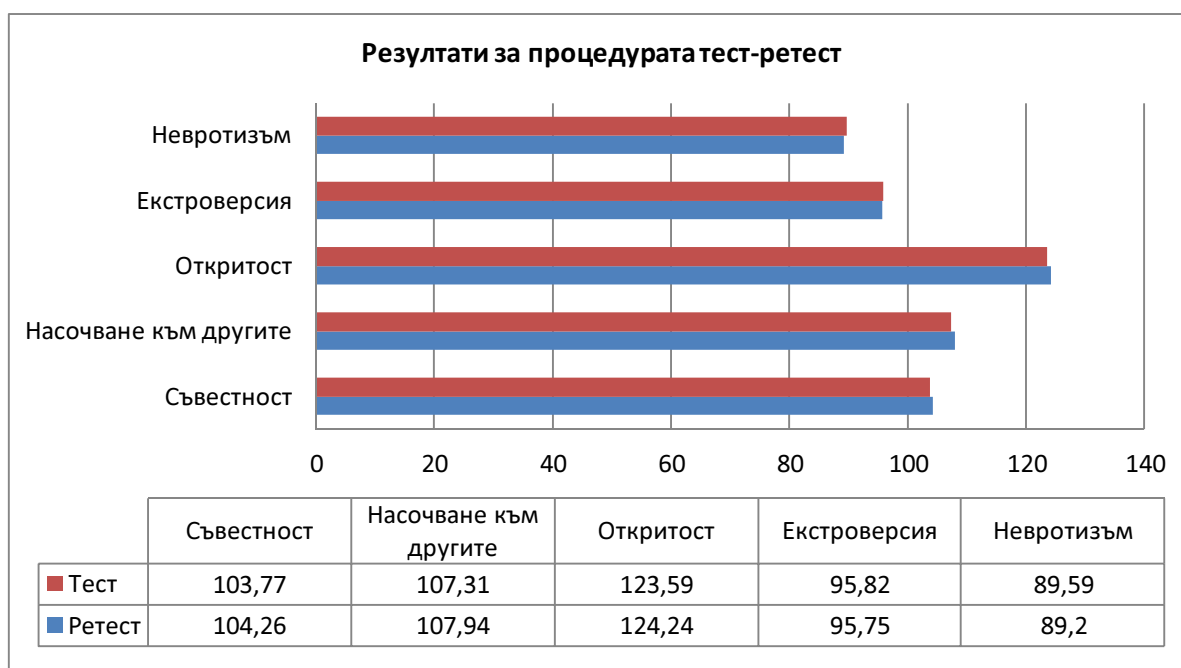
Съществува сравнително малка промяна в стойностите на Skewness и Kurtosis. Но също и при повторното тестване, получихме нормално разпределение на получените резултати и можем да използваме параметрични статистически процедури в анализа на данните.

Статистическа значимост за изследваните променливи и доказване на хипотетичните предположения

Данни от изследването за потвърждаване на хипотеза 1 за личностните характеристики с NEOPIR

От проведената статистическа процедура на Т-тест, за установяване на разликата между резултатите от първото тестване и ре-тестването, на обучаващите се в психотерапия, се получават данни, които показват ефективността на естествения експеримент за формиране на професионално-личностни характеристики при изследваните лица.

Фигура 3.2. Нагледно представяне на личностните черти по петте измерения

Таблица 3.11. Резултати от етапите на формирация експеримент за личностните фактори

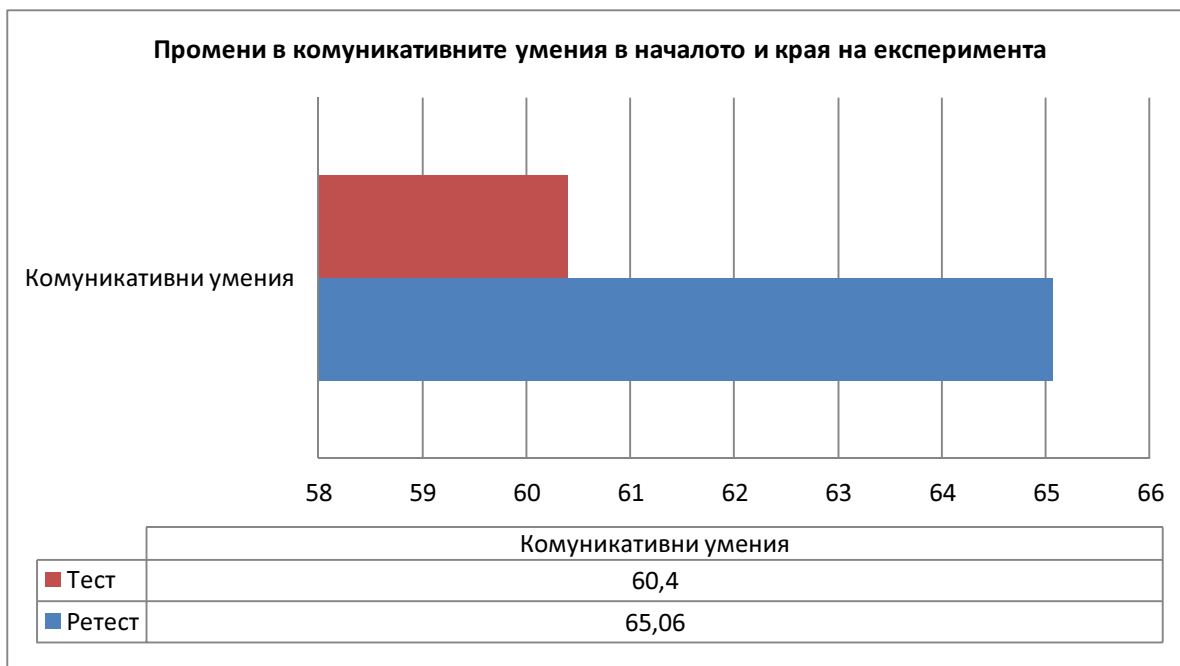
Paired Differences	t	df	Sig.
--------------------	---	----	------

	Mean	Std. Dev.	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 Невротизъм НевротизъмРТ	,389	,995	,094	,204	,575	4,160	112	,000
Pair 2 Екстрверсия ЕкстрверсияРТ	,071	,961	,090	(,108)	,250	,783	112	,435
Pair 3 Откритост Откритост-РТ	(,646)	,906	,085	(,815)	(,477)	(7,584)	112	,000
Pair 4 Насочване към другите Насочване към другите РТ	(,628)	,984	,093	(,812)	(,445)	(6,789)	112	,000
Pair 5 Съзнателност Съзнателност РТ	(,487)	,709	,067	(,619)	(,355)	(7,302)	112	,000

От статистическата процедура Т-тест за сравнение на резултатите се доказва, че процесът на обучение по психотерапия, по начина по който е конструиран в реализирания експеримент, има положителен ефект върху професионалните умения и компетенции на бъдещите специалисти. Той пряко влияе върху тях и индиректно върху психичната им пригодност за бъдещата им работа. Доказателство за това са повишената адаптивност към стрес и нови ситуации, по-високата откритост и насоченост към другите. След процеса на обучение се увеличава и съзнателното и отговорното им отношение към бъдещата им професионална активност.

Данни от изследването за доказване на хипотеза 2 за развитие на комуникативните умения

Образователният процес по психотерапията обикновено се осъществява в група. В този смисъл за формирането на професионалните комуникативни умения решаваща роля има динамиката на групата, личността и професионалните умения на водещия, както и взаимодействията вътре в групата и отношенията между нейните членове. Комуникацията е ефективна, когато е реална и динамична и доброто планиране на обучението е гарант за това. Промяната при тази променлива е положително реализирана.

Фигура 3.3. Нагледно представяне на комуникативните промени

Комуникативните умения са основният инструмент, който терапевтът използва в своята работа. Обменът на информация е в основата на всеки разговор, контакт и терапия. Уменията за водене на разговор, за изслушване, за поощряване на говорещия са решаващи за работата на психотерапевта, както за осъществяване на първоначалния контакт с клиентите и създаване на терапевтичен съюз, така и за водене на лечебния процес и осъществяване на ефективна психотерапия. Резултатите от тест - ретеста за диагностика на комуникативните умения (разлика 4,664), доказват, че избраното учебно съдържание и практическите занятия са фактор те да бъдат придобити. Това доказва и ефективността на самия процес на обучение, насочен към тяхното развитие. Установената силна промяна в комуникативните умения потвърждава Хипотеза 2, че обучението по психотерапия е насочено към това. Статистическите характеристики на резултатите за промяна на комуникативните умения са представени в Таблица 3.12.

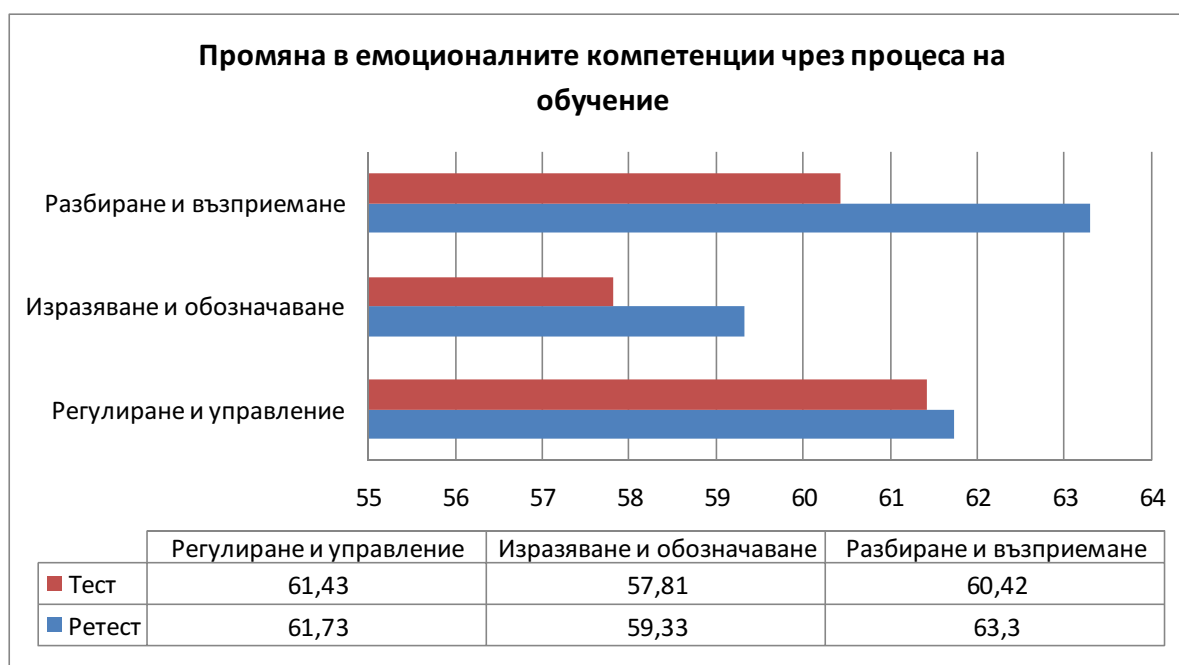
Таблица 3.12. Данни от проведения T-тест за комуникативни умения

Paired Differences				t	df	Sig.
Mean	SD	SE Mean	95% Confidence Interval of the Difference			
			Lower			

Pair 1	Ком.умения – Ком.умения РТ	(4,664)	3,814	,359	(5,375)	(3,953)	(12,998)	112	,000
--------	-------------------------------	---------	-------	------	---------	---------	----------	-----	------

**Данни от изследването за доказване на хипотеза 3 за промяната на
емоционалната компетентност**

Психологичният анализ на професията, на психотерапевта, определя като една от водещите личностни характеристики емоционалната интелигентност. Обучението положително повлиява на способността за изразяване и определяне, наименуване на емоциите. Обучаващите се в психотерапия след една година увеличават и способността си да регулират и управляват емоциите. (Фигура 3.5)

Установените измерения на наличните промени имат статистическа значимост и доказват високата надежност на настоящия обучителен процес и неговото съдържание. Резултатите потвърждават предположението от Хипотеза 3, че едногодишното редовно посещение в образователна група, по психотерапия, ще повиши способността за разпознаване, разбиране, изразяване, регулиране и управление на собствените емоции и тези на другите хора.

Таблица 3.13. Данни от проведения T-тест за елементите на емоционалната компетентност

	Paired Differences	Mean	Std.Dev	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference		t	df	Sig.
					Lower	Upper			
					Pair 1	ЕКРВ-ЕКРВ РТ			
Pair 2	ЕКИН– ЕКИН РТ	(1,522)	1,196	,113	(1,745)	(1,299)	(13,529)	112	,000
Pair 3	ЕКРУ - ЕКРУ РТ	(,292)	,923	,087	(,464)	(,120)	(3,364)	112	,001

забележка: **ЕКРВ**-емоционална компетентност като разбиране и възприемане на емоциите, **ЕКИН** - емоционална компетентност като изразяване и назначване на емоциите, **ЕКРУ** - емоционална компетентност като регулиране и управляване на емоциите

Данни от изследването за доказан на хипотеза 4 относно промяна в емпатията

В основата на психичната пригодност на психотерапевта е способността му за емпатия. Тя влияе върху положителните междуличностни отношения, при които наблюдателят изпитва същите емоции като този, когото наблюдава. Емпатията е формата на комуникация, която се подобрява, ако двамата участници в процеса на общуване имат един и същи комуникационен код или дават идентично значение на символите, които използват. Обучението в кодовете и символите е важна част от усвояването на професионални умения от психотерапевта.

Фигура 3.6. Нагледно представяне на готовността към емпатия за двата етапа на психодиагностиката

Таблица 3.14. Резултати от T- теста за оценка готовността за емпатия

Емпатия	Paired Differences					t	df	Sig.
	Mean	SD	SD	95% Confidence Interval of the Difference				
				Mean	Lower			
Pair 1 EOE - EOE PT	,354	1,274	,120	,116	,591	2,953	112	,004
Pair 2 ЕПЕ - ЕПЕ PT	(,372)	,837	,079	(,528)	(,216)	(4,723)	112	,000
Pair 3 ЕСР-ЕСР PT	(,407)	1,139	,107	(,619)	(,195)	(3,800)	112	,000
Pair 4 ЕРЕ - ЕРЕ PT	,009	,762	,072	(,133)	,151	,123	112	,902

Забележка: EOE - емпатия с отрицателни емоции, ЕПЕ - емпатия с положителни емоции, ЕСР-емпатия като социална роля, ЕРЕ – емпатия, провокирана от емоционална реакция

По-високите резултати получени при ретеста са доказателство, че чрез обучението, на студентите в течение на една година по психотерапия, се увеличава разбирането им на чуждите проблеми и възприемането на себе си като компетентен и помагач в решаването им специалист. Образователният процес успява да изгради професионални характеристики, в психотерапевта, чрез работа върху себе си и практика под наблюдение. Затова и резултатите по скалата на отрицателните емоционални реакции, провокирани от емоциите, показват развитие (спад с 0,36). Обучаващите се се научават да разпознават не само своите негативни емоции и тези на другите, но и да ограничат тяхното влияние върху себе си. Те съзнателно ги отхвърлят разбирайки, че това ще повлияе целия психотерапевтичен процес. Макар и слабо, но са повлияни и емпатията –социална роля (0,41) и емпатията с положителни емоции (0,37), което е доказателство за начален процес на професионална идентификация с професията на психотерапевта. Професионалните им компетенции обаче са обект на продължаващо обучение. Тези резултати потвърждават повдигнатата Хипотеза 4, че организираното обучение, по психотерапия, ще повиши нивото на емпатия, на изследваните лица, относно социалната роля и положителните емоционални реакции.

Обобщение на резултатите

Идеята на проведения психолого-педагогичен експеримент е да установи влиянието на учебния процес върху личностно-професионалните характеристики на студентите, които се обучават в психотерапия. Изследователският акцент е върху

комуникативните умения, емоционалната интелигентност и съпричастността в комуникативния психотерапевтичен процес. Получените резултати дават възможност да се оцени ефективността на обучителния процес, във варианта в който се предлага, като не се отчита ролята на преподавателя и неговите личностни характеристики. Не се отрича, обаче, значимостта му както в организацията на учебния процес, така и в неговото реализиране. Обучителната ефективност, като цяло, е значима за обучението и преподаването и спомага за изграждането на подготвени специалисти. Проведеният експеримент позволява в естествени, реални условия на обучение да се установи значимостта на учебното съдържание върху професионалните и личностни характеристики на бъдещите психотерапевти. Статистическите процедури и ретестирането показват влиянието на образователния процес върху търсените психични променливи. Тъй като организираното обучение, по психотерапия в Република Македония, прави своите първи успешни стъпки е важно да се оцени неговата ефективност в настоящето, защото формирането на професионално пригодни специалисти е гарант за успешност на дейността им в бъдеще.

Възрастта и образованието на участниците са значими единствено за оформяне на обучителната група, защото сложността на обучителните модули предполага не само психична, но и професионална зрялост. Ранната младост и зрелостта са гарант за това, че изследваните лица са в състояние да поемат отговорност за собствения си живот, както и имат професионалната компетентност да знаят психологичните аспекти на личността, могат да носят отговорност за терапевтичния процес и промените в клиентите, чрез него.

Цялостното реализиране на изследователската част на дисертационната разработка дава основание да се потвърди научно-практическата достоверност на факта, че процесът на обучение влияе не само върху професионалните знания и умения на обучаващите се, но и върху техния личностен капацитет. Конкретизират се няколко основни обобщения:

1. Организираното обучение по психотерапия в Република Македония положително повлиява невротизма на изследваните лица, увеличава тяхната адаптивност към терапевтичния процес и преодоляването на психичното безпокойство, чрез намаляване на тревожността, враждебността, стеснителността и уязвимостта.

2. Обучението по психотерапия слабо повлиява екстраверсията на изследваните лица, но ниските резултати за наличие на промяна при ретестирането са свидетелство за наличие на „отваряне“ към околните. Общителността, асертивността, активността и търсенето на усещания, като професионални характеристики, отнасящи се до измерване на променливата, се нуждаят от развитие, което предполага разширение на обучението в тази посока.

3. Статистически значими промени се установяват при резултатите за откритост към нов опит. Обучението по психотерапия повлиява фантазиите, чувствата, действията, идеите и ценностите на изследваните лица. Това е свидетелство за формиране на личностни нагласи, свързани с представите за една бъдеща професионална реализация и отговорностите, свързани с нея.

4. Установяват се разлики в степента, в която изследваните лица се радват на съвместната работа с други хора, увеличава се тяхната алтруистичност и готовността да помогнат, след едногодишното посещение в група за обучение по психотерапия. Те са по-малко склонни да бъдат егоцентрични, манипулативни, отмъстителни и скептични по отношение на другите - качества, които им помагат успешно да се „вгледат“ в другия човек и да имат желание да му помогнат.

5. Обучението по психотерапия положително повлиява такива характеристики като компетентност, стремеж за постижения, самодисциплина, стил на взимане на решение, които пряко повлияват професионалната реализация въобще. Те са гарант за трудова ефективност, а повишените резултати от ретестирането са свидетелство за по-слабата изразеност на личностни черти като: импулсивност, безотговорност, нерешителност и липса на цели, което доказва това.

6. Учебното съдържание спомага обучаващите се да се научават да разпознават не само своите негативни емоции и тези на другите, но и да ограничат тяхното влияние върху себе си. Процесът на обучение положително влияе върху съзнателното им отхвърляне и рабирането, че това ще повлияе целия психотерапевтичен процес. Макар и слабо, но има промяна в емпатията –социална роля и емпатията с положителни емоции, което е доказателство за начален процес на професионална идентификация с професията на психотерапевта. Професионалните компетенции, на обучаващите се обаче, не са изкристализирали и се нуждаят от допълнително обучение.

7. Обучителният процес по психотерапия най-силно повлиява възприемането и разбирането на собствените емоции и емоциите на другите хора, тяхното изразяване,

определяне и наименоване, което увеличава способността им за тяхното регулиране и управление въобще. Психологичният анализ на професията, на психотерапевта, определя като една от водещите личностни характеристики именно емоционалната интелигентност. Умението за разпознаване на собствените емоции и тези на другите хора правят специалиста-психотерапевт адекватен към естеството на психотерапевтичното консултиране.

8. В процеса на обучение успешно се развиват комуникативните умения на изследваните лица. Уменията за водене на разговор, за изслушване, за поощряване на говорещия са решаващи за работата му като психотерапевт, както и за възможността му да осъществи първоначален контакт с клиента, да създаде терапевтичен съюз, така и за да води лечебния процес и да осъществява ефективна психотерапия. Учебното съдържание успешно реализира тяхното формиране.

9. От статистическата процедура Т-тест за сравнение на резултатите се доказва, че процесът на обучение по психотерапия, по начина по който е конструиран в реализирания експеримент, има положителен ефект върху професионалните умения и компетенции на бъдещите специалисти. Той пряко влияе върху тях и индиректно върху психичната им пригодност за бъдещата им работа. Доказателство за това са повишената адаптивност към стрес и нови ситуации, по-високата откритост и насоченост към другите. След процеса на обучение се увеличава и съзнателното и отговорното им отношение към бъдещата им професионална активност.

10. Успешното обучение предполага непрекъснат процес на личностно и професионално развитие. Проведеното психологично изследване доказва, че професионално значимите личностни характеристики за период от една година много трудно могат да се формират, но положително се повлияват личностните нагласи към промяна и социалните към приемане на себе си и другите хора. Това са характеристики, които по изискванията на професионалната ефективност помагат на един специалист да се превърне в успешен психотерапевт.

Резултатите от проведеното изследване показват, че е намерен балансът в обучителния процес, защото основните негови акценти, които са заложили за формиране на професионална и психична пригодност показват положителна промяна. Статистическата достоверност подкрепя обективността на резултатите. Може да се твърди, че така конструирания обучителен процес изпълнява успешно своята образователна роля. Обучаващите се повишат емоционалната си компетентност

относно разбиране на собствените емоционални процеси и емоционални модалности на другите хора. Те придобиват умения да поддържат доброто и да коригират негативното настроение в себе си и другите хора, да повишават самочувствието и удовлетворението от живота. Изследването доказва, че обучението в психотерапия може да увеличи способността за емпатия, която обединява процеса на комуникация, създава терапевтичен съюз и стимулира психотерапевтичния процес. Тези характеристики спомагат психотерапевтът да се развива като разбиращ, отворен и отговорен човек, който използвайки професионалните си знания, умения и компетенции успешно да се стреми към професионално израстване и усъвършенстване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Поради голямото влияние на психотерапията върху психичното здраве на населението, то е обект на интерес най-вече от психологията и медицината. Подготовката на специалистите, които практикуват психотерапия, допълнително се свързва с педагогическата наука. Многоаспектността на научните интереси предполага възможността те да се разгледат като сегменти, които влияят върху изграждането на професионалния профил на психотерапевта. Обучението по психотерапията е един от тях. Дълго време се е смятало, че за провеждането на психотерапия е необходимо единствено медицинско образование. С годините това разбиране се променя, но отговорното отношение към обучението остава.

Подготовката на психотерапевта е един непрекъснат процес, който започва от момента на избор на професията, минава през оценката за собствената и значимост за личността и продължава в нейното пълноценно усвояване. Целият този процес включва симбиозата между професионалните знания и умения, които личността усвоява и нейните характеристики, които и помагат това по-лесно да се случи.

В световната научна литература и практика тази симбиозност има различни измерения. В зависимост от типа терапия се определят и основните характеристики и цели на обучителния процес. Независимо от това личностно-професионалния профил, на обучаващия се в психотерапия, съдържа еднакви изисквания към личността на психотерапевта – на има висок морал, да бъде отворен за новото, открит, разбиращ, изслушващ, подкрепящ. Да е наясно със себе си и да се спрем да опознава своя клиент, да се стреми да му помогне, а не да ограничава неговата свобода или преживявания. Тези характеристики се възприемат като “основни доставчици” на професионалната значимост на успешния терапевт. В този смисъл проведеното психологично изследване, чрез метода на естествения психолого-педагогичен експеримент, доказва значимостта на съдържанието на образователния процес върху развитието на професионално значимите качества на психотерапевта като емпатия, отвореност, отговорност, емоционална стабилност, съпричастност, осъзнатост. Основен аспект на обучението е формата, по която професионалните характеристики се изграждат, чрез влиянието им върху промяната на личните характеристики на обучаващите се. За психотерапевта те са основата, върху която се изграждат

професионалните качества. Когато има такава основа, техниките и методите се използват по-успешно.

В най-общ план психотерапевтичното образование има развиващ характер и влияе върху изграждането и развитието на специфични професионални характеристики. Те пряко засягат ефективността на професионалната активност, а чрез нея и значимостта на пригодността към изпълнението на професията. Всяко изследване, свързано с разкриване съдържанието на пригодността подпомага процеса на професионално развитие. В тази разработка развитието се разглежда в етапа на фундаменталната професионална подготовка, която започва със себепознание. Обучаващите се изследват вътрешния си свят и чрез собствения си опит научават за света, който ги заобикаля, за отговорите, които дават, като реакция на влиянието на външната среда. Те участват съзнателно, в тези процеси, и отговарят за тях, като се научават да ги контролират и управляват. Така те стават способни да помагат на своите клиенти, да ги насочат към търсене на себе си, на собствения си път и да ги поощрят да вървят по него. Професионалната пригодност пряко влияе върху усвояването на професията психотерапевт. Онова, което обаче я прави успешна е психичната пригодност на личността с нейните характеристики, темпераментови и характерови особености, тип способности и всички останали психични измерители. Психичната пригодност повишава психотерапевтичната ефективност.

Организираното обучение по психотерапия в Република Македония прави своите първи успешни стъпки, затова подготовката и обучението на младите специалисти е от особена значимост. Образователният процес е този, който се определя като основа за професионалните качества на психотерапевта, но в същото време той паралелно оказва влияние и върху параметрите на личността му. За да се прогнозира успехът на психотерапевтичния процес е много важно да се знае това, което се отнася до характеристиките и качествата на личността на терапевта. Те са основата, която предопределя успешното или не приложение на усвоените терапевтични похвати. Фокусът върху професионалната подготовка засилва необходимостта знанията за личностния потенциал да се насочат към формирането на психотерапевтични умения.

Всяка разработка или изследване, свързано с търсенето и доказване на връзката между обучението по психотерапия и личностната пригодност, за неговата успешност, подпомагат развитието на цялата образователна технология. Нейната цел е свързана с

подготовката на високо квалифицирани психотерапевти, които активно да се реализират в практиката и утвърдят значимостта на психотерапевтичната услуга.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ

1. За първи път на територията на Република Македония се провежда изследване за установяване влиянието на обучителния процес върху психо-професионалната пригодност на бъдещите психотерапевти.
2. За пръв път в Република Македония се провежда психологично проучване на ефективността на образователния процес върху обучаващи се студенти във висшите училища. До този момент не е търсена подобна връзка.
3. Доказва се експериментално, че процесът на психотерапевтично обучение повлиява личностния профил, комуникативните умения, емоционалната интелигентност и готовността за емпатия на обучаващите се студенти.
4. Получените резултати от проведените изследвания могат да се използват за по-нататъшно проучване на процеса на обучението за психотерапия и факторите, които влияят върху изграждането на професионалните характеристики на преподавателите.
5. Получените резултати доказват ефективността, на така конструиран и организиран учебен процес, относно професионалната и личностна подготовка на специалисти по психотерапия.

Публикации по темата на дисертацията

1. Jovanovska Stojanovska M, Mancheva R, THE INFLUENCE OF THE PSYCHOTHERAPY EDUCATIONAL PROCESS ON THE LEVEL OF EMOTIONAL INTELLIGENCE, Mezdunarodnii nauchno-isledovateljnii zuranl „№ 3 (69) ▪ March, ISSN 2303-9868 PRINT ISSN 2227-6017 ONLINE
2. Jovanovska Stoanovska M, THE INFLUENCE OF THE EDUCATIONAL PROCESS FOR PSYCHOTHERAPY ON THE ABILITY TO EMPATHY, IN STUDENTS WHO TAKE PART IN EDUCATION DURING ONE YEAR, KNOWLEDGE - International Journal, Vol. 22, Vrnjacka Banja, Serbia, March
3. Jovanovska Stoanovska M, Mancheva R , THE INFLUENCE OF THE PSYCHOTHERAPY EDUCATION PROCESS ON THE COMMUNICATIVE ABILITIES OF THE TRAINEE, KNOWLEDGE - International Journal, Vol. 22 , Vrnjacka Banja, Serbia, March
4. Jovanovska Stojanovska M, EDUCATIONAL AND PEROSNAL PROCESS IN PSUCHODRAMA EDUCATION, Publication at Conference, “All in the Mind?” Global perspectives on understanding, researching, and treating mental health, February, Isle of Man, UK